

ГНОСЕОЛОГІЯ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Микола Потоцький,

*Інститут права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної академії управління персоналом, доцент
кафедри комерційного та трудового права,
кандидат юридичних наук*

Постановка проблеми. Право інтелектуальної власності набуло значення визначального фактору підприємницької діяльності. Більше того, відомі вітчизняні науковці погоджуються з приводу того, що підприємницька діяльність на сучасному етапі передбачає творчий та інноваційний характер, і пов'язана з виробленням нових ідей та заходів для досягнення основної мети підприємницької діяльності — отримання прибутку. Водночас, будучи фактором, який зумовлює підприємницьку діяльність, право інтелектуальної власності також є об'єктом господарського обігу й товаром, щодо якого може здійснюватися підприємницька діяльність.

Як об'єкт господарського обігу право інтелектуальної власності належить до сфери господарських відносин, які врегульовані специфічними, господарсько-правовими нормами. Система правової охорони інтелектуальної власності побудована на принципах приватного, цивільного права, проте необхідно погодитися з тим, що реалізація прав інтелектуальної власності в підприємницькій діяльності має характерні особливості, які, попри дискусійність розмежування цивільних і господарських відносин, вимагають саме господарсько-правового дослідження.

З огляду на зазначене та зважаючи на визначальну роль інтелектуальної власності в підприємстві, виникає об'єктива необхідність дослідження

господарсько-правового регулювання відносин щодо введення об'єктів права інтелектуальної власності до господарського обігу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно зазначити, що проблематика правової природи інтелектуальної власності досліджувалась переважно цивілістами, проте із включенням до Господарського кодексу України (далі — ГК України) глави 16 «Використання у господарській діяльності прав інтелектуальної власності» зазначені питання починають аналізуватися у межах господарсько-правових досліджень. Зокрема, предметом господарсько-правових досліджень стають проблеми інновацій (Ю. Атаманова), непатентованих об'єктів інтелектуальної власності (С. Шевчук), технології як об'єкта інтелектуальної власності (О. Давидюк), торговельних марок (О. Россомахіна), права на ділову репутацію суб'єктів (І. Коваль), судового захисту немайнових прав суб'єктів господарювання (А. Гурова) тощо.

Отож можна констатувати підвищення наукового інтересу до господарсько-правових проблем, пов'язаних з уведенням об'єктів права інтелектуальної власності до господарського обігу. Водночас, на нашу думку, вбачається недостатність досліджень господарсько-правової природи інтелектуальної власності, пояснення низки явищ, притаманних інтелектуальної власності у підприємстві, та вироблення пропозицій щодо вдосконален-

ня правового режиму використання інтелектуальної власності в господарській діяльності.

Формулювання цілей статті. З огляду на зазначене, метою цієї статті є дослідження господарсько-правової природи інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. Нині існує численна кількість теоретичних конструкцій щодо сутності прав на результати інтелектуальної діяльності, тому не дивним є те, що навіть до питання диференціації зазначених конструкцій у цивілістичній правовій науці існують різні підходи. Наприклад, Р. Шишка зазначає, що класифікація теоретичних концепцій відбувається на підставі ознаки публічноправового та приватноправового підходу до зазначених прав [1, 125]. До публічноправових теорій належать теорії виключних прав; праці та творчості як особливого внеску в суспільне надбання та гідної винагороди; виявлення або збагачення. До приватноправових теорій належні концепція інтелектуальної власності (проприетарний підхід); концепція особистості; концепції привілею.

Далі в цій же праці Р. Шишка наводить іншу класифікацію, засновану на правовій природі цих прав та виділяє чотири групи теорій: 1) теорія виключних прав, що базується на ідеї прав автора як виключно суб'єктивних, які надають йому можливість використовувати будь-яким не забороненим законом способом результати інтелектуальної діяльності; 2) концепція інтелектуальної власності, що заснована на належності майнових і немайнових прав до речових; 3) теорія особи-

стості, що вважає згадані права особовими; 4) теорія інтелектуальних прав, яка виходить з належності авторських та патентних прав до прав особливого роду (*sui generis*), які розташовані поза межами класичного поділу цивільних прав на речові, зобов'язальні й особові.

А. Кодинець, аналізуючи теоретичні аспекти юридичної природи прав на результати інтелектуальної діяльності, зазначає, що основні доктринальні конструкції інтерпретації сутності прав на результати інтелектуальної діяльності можна умовно поділити на дві групи: аналогістичні та специфічні. До першої належать доктрини, що трактують права на результати творчості за аналогією до наявних інститутів системи цивільного права та обґрунтовують поширення на їх регулювання раніш розроблених правових механізмів. До них можна віднести проприетарну, договірну, персональну, деліктну та рентну теорії [2, 250].

Другу групу доктринальних підходів утворюють теорії, що визначають права на результати інтелектуальної діяльності як самостійну та незалежну від існуючих правових інститутів категорію цивільних прав. До них належать: теорія виключних прав, теорія інтелектуальних прав, нематеріальна теорія.

Далі проаналізуємо найвпливовіші конструкції права інтелектуальної власності та спробуємо встановити найбільш оптимальну правову конструкцію інтелектуальної власності з позиції забезпечення вільної оборотоздатності в господарському обігу*.

* Необхідно зазначити, що господарський обіг ми розуміємо як складову цивільного обороту, тобто як суспільні відносини економічного характеру, що полягають у наданні майна (майнових прав) однією особою іншій (обов'язковою умовою господарських правовідносин є наявність спеціального суб'єкта — суб'єкта підприємництва; обов'язковою умовою підприємницьких правовідносин, окрім зазначено вище спеціального суб'єкта, є специфічна мета діяльності — задоволення економічних потреб — отримання прибутку) на основі укладених договорів між ними або в силу інших юридичних підстав. Під уведенням результатів інтелектуальної діяльності до господарського обігу ми розуміємо вид реалізації права на результати інтелектуальної діяльності в господарській діяльності: відчуження прав, надання ліцензії, внесення прав до статутного капіталу, заставні відносини тощо.

Як зазначає О. Кохановська, поняття «інтелектуальна власність» з'явилося ще наприкінці XIX століття та було сприйняте неоднозначно, як ученими, так і спеціалістами-практиками. Два основних підходи щодо цього терміна зводилися або до повного прийняття та схвалення його законодавчого закріплення, або до заперечень наявності його обґрунтованого наукового пояснення і пропозицій використовувати не у правових нормах, а в політичних актах. У другому випадку справедливо вказувалося на неможливість ототожнювати правовий режим матеріальних речей і нематеріальних об'єктів, якими є різноманітні авторські твори та різні технічні нововведення, з територіальними, часовими і просторовими обмеженнями прав авторів і винахідників; із зовсім іншими способами захисту авторських і патентних прав ніж ті, які використовуються для захисту права власності. Крім цього, набуття прав на певні об'єкти права інтелектуальної власності можливе лише за умови одержання спеціальних охоронних документів [3, 800].

Необхідно зазначити, що в сучасній правовій науці існує три основні наукові напрями визначення сутності прав на результати інтелектуальної діяльності. До першого належать представники проприетарного підходу, які ототожнюють режими речей та результатів інтелектуальної діяльності та наполягають на можливості та необхідності застосування конструкції права власності до відносин щодо результатів інтелектуальної діяльності. Другий напрям об'єднує теорії виключних (інтелектуальних, іматеріальних) прав.

Власне термін «інтелектуальні права» було введено до наукового обігу в 1879 році бельгійським юристом Е. Пікаром. Відповідно до теорії Е. Пікара, інтелектуальні права є правами *sui generis*, що виходять за класичні речові, зобов'язальні та особисті права, прийняті в римському праві. Згідно з думкою

Е. Пікара, будь-яке інтелектуальне право стоусується до задуму автора, а не матеріальної реалізації цього задуму. Аналогічного підходу дотримувалися й І. Колер (іматеріальна теорія) та О. Піленко (теорія виключних прав).

Стосовно терміна «інтелектуальна власність», його вжив у 1845 році Ч. Вудбарі, суддя Окружного суду штату Массачусетс (США). У Європі вперше цей термін було застосовано А. Ніоном у своєму трактаті «*Droits civils des auteurs, artistes et inventeurs*», що був вперше опублікований у 1846 році. Справжня історія терміна почалася у 1967 році, після створення Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ). Остання доклала багато зусиль для світового визнання для закріплення терміна, що є ключовою складовою частиною її назви.

Теорію виключних прав у дореволюційній Росії розвивав відомий учений-цивіліст Г. Шершеневич. Зокрема він зазначав, що, як речове право є юридичною можливістю користування матеріальними речами з усуненням усіх інших від користування тими ж об'єктами, так і виключне право становить юридичну можливість здійснення певних дій з усуненням всіх інших від наслідування [4]. Також Г. Шершеневич наголошував, що виключні права належать до абсолютних, до того ж є їх різновидом, що відрізняються від права власності. Неоцінений внесок у розвиток теорії виключних прав зробив відомий російський учений, професор В. Дозорцев. Він сформулював основні загальні риси, що притаманні виключним правам на більшість результатів інтелектуальної діяльності [5].

Третій, так званий, еkleктичний напрям полягає в розмежуванні категорій речового права та права інтелектуальної власності, котрі розуміють як виключні права на нематеріальні об'єкти. При цьому власне термін «інтелектуальна власність» не зазначає критики, а застосовується як такий, що має

узагальнювальне, умовне значення. Зазначеної позиції дотримуються Г. Дмитриєва, Л. Ануфрієва, О. Сергєєв, І. Близнець.

Необхідно зазначити, що на сучасному етапі термін «інтелектуальна власність» розглядається як данина історичній традиції, а тому сьогодні науковці зазначають про відсутність підстав допускати поширення на результати інтелектуальної діяльності режиму, який застосовується до речей і майна. Зокрема, як зазначає О. Кохановська, більшість науковців не підтримали пропозиції про застосування інституту права власності до відносин інтелектуальної власності, зважаючи, зокрема, на необхідність приведення принципів правової охорони у відповідність до чинних у країнах континентального права. У результаті чинний Цивільний кодекс України (далі — ЦК України) закріплює єдиний підхід до охорони прав на об'єкти права інтелектуальної власності за допомогою інституту виключних прав і єдиних для всіх об'єктів права інтелектуальної власності [3, 800].

Проте однозначно стверджувати про те, що в цьому питанні національна наукова спільнота має однаковість не можна. Так, зокрема О. Харитонова зазначає, що право інтелектуальної власності розглядається як особливий різновид права власності, а отже, й речових прав на специфічні об'єкти — результати інтелектуальної, творчої діяльності. Далі наголошується на генетичному зв'язку між правом власності та правом інтелектуальної власності, що має бути визначальним при характеристиці останньої. Отже, з огляду на сказане, інтелектуальна власність — це власність (тобто ставлення як до своїх) на такі результати інтелектуальної діяльності, яким відповідно до закону надається правова охорона [6]. Відтак, у цій же праці О. Харитонова зазначає, що право інтелектуальної власності в суб'єктивному сенсі — це право особи володіти, користуватися,

розпоряджатися та захищати від порушень з боку усіх інших суб'єктів права результат інтелектуальної, творчої діяльності чи інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений законом.

Необхідно зазначити, що в дискусії щодо оптимального правового механізму введення результатів інтелектуальної діяльності до цивільного обороту разі не можна з однозначністю поставити крапку. Звісно, право власності не спроможне забезпечити надійний правовий фундамент для використання нематеріальних об'єктів у цивільному обороті. Однак і теорія виключних прав, у її класичному варіанті як вилучення певних об'єктів з цивільного обороту та закріплення за певною особою монополії, виключного права на використання, не надає оптимального правового механізму, який би забезпечив безперешкодне використання результатів інтелектуальної діяльності в цивільному обороті.

Теорія виключних прав, безумовно, вплинула на чинне законодавство у сфері інтелектуальної власності. У ЦК України, попри назву та термінологічний апарат книги IV «Право інтелектуальної власності» простежується застосування теорії виключних прав. Так, за володільцем закріплюються майнові права, відмінні від права власності (володіння, користування та розпоряджання), а саме: право на використання; виключне право дозволяти використання; виключне право перешкоджати неправомірному використанню, зокрема й забороняти використання об'єкта права інтелектуальної власності.

Водночас говорити про те, що в ЦК України імплементовано класичну теорію виключних прав, не вбачається можливим. Так, справді, правовому регулюванню відносин щодо результатів інтелектуальної діяльності присвячено окрему книгу, ЦК України містить ст. 419, згідно з якою право інтелектуальної власності та право

власності на річ не залежать одне від одного*.

Однак не можна забувати про те, що теорія виключних прав сягає своїми коріннями теорії привілеїв, яка базувалася на привілеях як наданні творцеві (винахіднику) виключного права на використання його творіння протягом певного, обмеженого строку. Саме в межах цієї теорії сформовано конструкцію «виключне право на використання». Проте чинний ЦК України не наділяє суб'єкта виключним правом на використання. Однак, зважаючи на те, що нині спеціальні закони не приведені у відповідність до ЦК України, у них вживається термін «виключне право на використання».

Говорячи про категорію «виключні майнові права», якою оперує ЦК України, вважаємо за доцільне звернути увагу на те, що вона має умовний характер, адже щодо кожного об'єкта права інтелектуальної власності передбачено власний спектр майнових прав, інколи зміст цих прав взагалі не передбачає наявності виключного майнового права.

Так, згідно зі статтями 440 та 452 ЦК України, майновими правами інтелектуальної власності на твір (об'єкт суміжних прав) є: право на використання твору (об'єкт суміжних прав); виключне право дозволяти використання твору (об'єкт суміжних прав); право перешкоджати неправомірному використанню твору (об'єкт суміжних прав), зокрема й забороняти таке використання.

Статтею 490 ЦК України передбачено, що майновими правами інтелектуальної власності на комерційне найменування є: право на використання комерційного найменування; право перешкоджати іншим особам неправомір-

ірно використовувати комерційне найменування, зокрема й забороняти таке використання.

Відповідно до ст. 503 ЦК України, правами інтелектуальної власності на географічне зазначення є: право на визнання позначення товару (послуги) географічним зазначенням; право на використання географічного зазначення; право перешкоджати неправомірному використанню географічного зазначення, зокрема й забороняти таке використання.

Отже, можна стверджувати, що конструкція «виключне майнове право» застосовується не до всіх об'єктів права інтелектуальної власності, а деякі з них взагалі позбавленні цих прав. І говорити про те, що ЦК України містить досконалу модель правового регулювання відносин щодо результатів інтелектуальної діяльності не вбачається можливим. Така суперечність правомочностей призводить до негативних наслідків як у теорії права інтелектуальної власності, так і в практиці застосування. Теоретична «туманність», насамперед, гальмує подальшу наукову еволюцію правового регулювання в цій сфері, зумовлюючи необхідність теоретичного обґрунтування низки суперечностей і «винятків із винятків», якими характеризується сучасне законодавство в цій сфері.

На практиці законодавчі суперечності призводять до невизначеності правового статусу суб'єкта відносин у цій сфері. Чого варта лише конструкція надання виключної ліцензії, згідно з якою надається виключне право на використання об'єкта права інтелектуальної власності, що за своєю законодавчою природою не є виключним.

Аналізуючи вплив теоретичних конструкцій на законодавство у сфері

*Зазначена норма має доволі суперечливе трактування: одні автори трактують її загально, обґрунтовуючи позицію, згідно з якою ЦК України розмежовано правові режими права власності та права інтелектуальної власності, інші буквально, вбачаючи в цій статті ідею про розмежування правових режимів об'єктів права інтелектуальної власності та матеріальних носіїв, у яких відображено зазначений об'єкт (картина, книга, диск тощо).

інтелектуальної власності, необхідно погодитися з А. Кодинцем, який зазначає, що кожна з теорій відповідала певному історичному етапу розвитку правової охорони результатів творчої діяльності та базувалася на відповідних філософських концепціях, а їхні виникнення та розвиток зумовлювався комплексом факторів юридичного, економічного та навіть політичного характеру. Так, наприклад, історичною основою генезису теорії привілеїв було посилення королівської влади та занепад цехових організацій Середньовіччя, в основі проприетарного підходу — природно-правова доктрина священності та недоторканності права особи на життя, свободу, власність, а базою договірної теорії стала концепція Ж.-Ж. Руссо про суспільний договір [2, 251].

На нашу думку, одним з основних завдань господарсько-правового регулювання відносин у цій сфері на сучасному етапі є забезпечення ефективного економічного використання результатів інтелектуальної діяльності з метою отримання прибутку. Тож передбачається, зокрема, можливість залучення до використання результатів інтелектуальної діяльності найбільш широкого кола осіб. Проте поняття виключних прав, згідно з теорією виключних прав, рішення цього завдання не сприяє. Спроби витлумачити поняття «виключне право» як окрему правову категорію приводять до необхідності теоретичного обґрунтування наявності особливого виду прав, які перебувають поза межами класичного розподілу цивільних прав на речові, зобов'язальні й особисті. Вважаємо, що дроблення системи прав (виключні, корпоративні, секундарні тощо) є негативним явищем, адже виникає необхідність у теоретичному обґрунтуванні співвідношення цих прав, переваг одних прав перед іншими.

Недоліком проприетарної теорії є спроба ототожнити правовий режим матеріальних і нематеріальних об'єк-

тів, а також неспроможність пояснити низку явищ, характерних для результатів інтелектуальної діяльності, наприклад, «ефект розмноження» при його передачі, інститут попереднього користування, часову та просторову обмеженість прав, інститут вичерпання прав і порядок обмеження, а також деякі правомочності (наприклад право слідування), що необхідні для повноцінного врегулювання відносин щодо результатів інтелектуальної діяльності.

Однак необхідно пам'ятати, що використання саме проприетарної теорії для врегулювання цих відносин було зумовлене низкою економіко-правових факторів, серед яких: 1) прагнення творців мати права на результати своєї інтелектуальної діяльності, аналогічні правам власників речей; 2) прагнення використовувати фундаментальні основи ключового інституту цивільного права — права власності — у сфері інтелектуальної діяльності; 3) бажання закріпити за правами на результати інтелектуальної діяльності абсолютний характер.

Підсумовуючи зазначений аналіз, вважаємо за можливе дійти таких висновків.

1. Чинне законодавство у сфері інтелектуальної власності характеризується відходом від проприетарної теорії та виділенням прав на результати інтелектуальної діяльності в самостійну правову категорію.
2. З огляду на те, що сьогодні спеціальні закони у сфері інтелектуальної власності не приведені у відповідність до ЦК України, в них вживається термін «виключне право на використання», що суперечить ЦК України.
3. Комплексний аналіз законодавства дає підстави стверджувати про еkleктичний підхід до змісту правомочностей права інтелектуальної власності: майнові права інтелектуальної власності виділені в окрему правову категорію,

проте режим виключних майнових прав поширюється не на всі об'єкти права інтелектуальної власності.

4. З господарсько-правової позиції пропріетарна теорія більше відповідає вимогам ефективного економічного використання результатів інтелектуальної діяльності з метою отримання прибутку, проте вона неспроможна пояснити низку явищ, характерних для відносин у цій сфері.
5. Класична теорія виключних прав, згідно з якою правомочність використання об'єктів права інтелектуальної власності є виключною за своєю природою, позаяк позбавляє інших суб'єктів права використовувати об'єкти права інтелектуальної власності, неспроможна забезпечити вільне використання результатів інтелектуальної діяльності в господарському обігу, що передбачає необхідність визначеного статусу

суб'єктів і прозорого механізму передачі прав.

6. З огляду на те, що права інтелектуальної власності набули значення визначального фактору підприємницької діяльності, вбачається гостра необхідність у поєднанні зусиль науковців цивільного та господарського права задля вироблення оптимальної парадигми правового регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності, яка б забезпечувала надійний теоретичний фундамент для побудови законодавства в цій сфері та сприяла вільному виростанню прав інтелектуальної власності в господарській і підприємницькій діяльності. ♦

Список використаних джерел

1. Шишка Р. Б. *Охорона права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект : монографія.* / Р. Б. Шишка. — Х. : Вид-во Харківського національного університету внутрішніх справ, 2006. — 368 с.
2. Козинец А. А. *Теоретические аспекты юридической природы прав на результаты интеллектуальной, творческой деятельности и средства индивидуализации* / А. А. Козинец // *Альманах цивилистики : сб. статей.* — 2011. — № 4. — С. 251–262.
3. *Цивільне право України : [підручник: загальна частина / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданника].* — К. : Юрінком Інтер, 2010. — 976 с.
4. Шершеневич Г. Ф. *Русское гражданское право* / Г. Ф. Шершеневич. — С.-Пб., 1894. — 455 с.
5. Дозорцев В. А. *Интеллектуальные права: Понятие. Система. Задачи кодификации : сб. статей* / В. А. Дозорцев. — М. : Статут, 2005. — 339 с.
6. *Цивільне та сімейне право України : підручник / за ред. Є. О. Харитонов, Н. Ю. Голубевої.* — К. : Правова єдність, 2009. — 968 с.

Надійшла до редакції 23.07.2012 року